

مبانی و اصول برنامه‌ریزی آموزشی

دکتر مهدی محمودی   دکتر اکبر جدیدی محمدآبادی

امروز کتابخوانی و علم‌آموزی نه تنها یک وظیفه‌ی ملی، که یک واجب دینی است!

مقام معظم رهبری

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتاب‌خوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چندهزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها و ملت‌های دیگر بوده و در عرصه فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی و ... همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میزان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و کتاب‌های گوناگون است. به شکرانه الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پر بار است. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مجامع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه مطالعه هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان، تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاورد انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام (ص) این است که «بخوان!» و در اولین سوره‌ای که بر آن فرستاده عظیم‌الشان خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد

شده است: «إِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند.

دانشگاه پیام‌نور با گستره جغرافیایی ایران شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه‌جا و همه‌وقت، به‌عنوان دانشگاهی کتاب‌محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه‌سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره‌گیری از تجربه‌های گرانقدر استادان و صاحب‌نظران برجسته کشورمان، کتاب‌ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم با هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام‌نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به‌طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان محترم، ما را در انجام این وظیفه مهم و خطیر یاری‌رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه خطیر یاری می‌رسانند، سپاسگزاری می‌نماییم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام‌نور را منزلگه اندیشه‌سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده‌اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش‌پژوهان عزیز آرزوی همیشگی ما است.

دانشگاه پیام‌نور

فهرست مطالب

پیشگفتار	پانزده
فصل اول. آموزش و پرورش و توسعه	۱
هدف کلی	۱
هدف‌های یادگیری	۱
مقدمه	۲
۱-۱ مفهوم آموزش و پرورش	۳
۲-۱ مفهوم توسعه	۶
۳-۱ برنامه‌ریزی توسعه در ایران	۱۰
۴-۱ ارتباط متقابل برنامه کلان توسعه با برنامه توسعه آموزش و پرورش	۱۲
۵-۱ نظام کلان اجتماعی کشور	۱۴
۶-۱ نگرش سیستمی در برنامه‌ریزی آموزشی	۱۵
۷-۱ نقش آموزش و پرورش در توسعه اقتصادی	۱۷
۸-۱ نقش آموزش و پرورش در توسعه اجتماعی	۲۰
۹-۱ رابطه آموزش و توسعه پایدار	۲۱
۱۰-۱ فقر و رابطه آن با آموزش و پرورش	۲۳
۱۱-۱ توسعه انسانی	۲۵
۱۲-۱ مفهوم سرمایه انسانی	۲۷
خلاصه فصل اول	۲۸
خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل اول	۳۰
خودآزمایی تشریحی فصل اول	۳۱

۳۳	فصل دوم. برنامه‌ریزی آموزشی و ضرورت آن.....
۳۳	هدف کلی.....
۳۳	هدف‌های یادگیری.....
۳۳	مقدمه.....
۳۶	۱-۲ مفهوم برنامه‌ریزی.....
۳۷	۲-۲ تعریف برنامه‌ریزی آموزشی.....
۴۰	۳-۲ متقاضیان برنامه‌ریزی آموزشی چه کسانی هستند؟.....
۴۲	۴-۲ برنامه‌ریزی آموزشی، حلقه واسط برنامه‌ریزی درسی و برنامه‌ریزی توسعه.....
۴۵	۵-۲ اطلاعات آموزشی و برنامه‌ریزی آموزشی مطلوب.....
۵۲	خلاصه فصل دوم.....
۵۴	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دوم.....
۵۵	خودآزمایی تشریحی فصل دوم.....
۵۷	فصل سوم. سیر تحولی برنامه‌ریزی آموزشی در جهان.....
۵۷	هدف کلی.....
۵۷	هدف‌های یادگیری.....
۵۸	مقدمه.....
۵۹	۱-۳ برنامه‌ریزی آموزشی در کشورهای توسعه یافته و برخی کشورهای در حال توسعه.....
۶۵	۲-۳ برنامه‌ریزی آموزشی در کشورهای جهان سوم و برخی دیگر از کشورهای در حال توسعه.....
۶۷	۳-۳ نقش یونسکو و دیگر سازمان‌های بین‌المللی در گسترش برنامه‌ریزی آموزشی.....
۷۱	۴-۳ برنامه‌ریزی آموزشی در هزاره سوم.....
۷۶	۵-۳ ظهور فناوری اطلاعات و ارتباطات در عرصه آموزش و پرورش.....
۷۹	خلاصه فصل سوم.....
۸۱	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل سوم.....
۸۱	خودآزمایی تشریحی فصل سوم.....
۸۳	فصل چهارم. سیر تحول برنامه‌ریزی آموزشی در ایران.....
۸۳	هدف کلی.....
۸۳	هدف‌های یادگیری.....
۸۴	مقدمه.....
۸۵	۱-۴ سیر تحول برنامه‌ریزی آموزشی در ایران باستان.....
۸۵	۱-۴-۱ آموزه‌های نظامی.....
۸۵	۱-۴-۲ آموزه‌های تربیتی و اخلاقی.....
۸۶	۱-۴-۳ انواع آموزش در دوره ایران باستان.....
۸۷	۱-۴-۴ مراحل آموزش در دوره ایران باستان.....
۸۹	۱-۴-۵ آموزش عالی در ایران باستان.....

۹۰	..... سیر تحول برنامه‌ریزی آموزشی، پس از ورود اسلام به ایران
۹۲	..... سیر تحول برنامه‌ریزی آموزشی در ایران معاصر
۱۰۲	..... سیر تحول برنامه‌ریزی آموزشی، پس از انقلاب اسلامی
۱۰۹	..... سیر تحول برنامه‌ریزی در نظام آموزش عالی ایران
۱۲۱	..... خلاصه فصل چهارم
۱۲۲	..... خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل چهارم
۱۲۳	..... خودآزمایی تشریحی فصل چهارم
۱۲۵	..... فصل پنجم. اصول برنامه‌ریزی آموزشی
۱۲۵	..... هدف کلی
۱۲۵	..... هدف‌های یادگیری
۱۲۵	..... مقدمه
۱۲۶	..... ۱-۵ تعریف طراحی و برنامه‌ریزی آموزشی
۱۲۷	..... ۲-۵ گام‌های اصلی برنامه‌ریزی آموزشی
۱۳۱	..... ۳-۵ اصول برنامه‌ریزی آموزشی
۱۳۲	..... ۱-۳-۵ اصول مقدماتی
۱۳۲	..... ۱-۳-۵ هماهنگی توسعه کمی با رشد و بهبود کیفی آموزش
۱۳۲	..... ۲-۱-۳-۵ همبستگی سطوح مختلف و انواع برنامه آموزشی
۱۳۲	..... ۳-۱-۳-۵ انطباق برنامه آموزشی با نیازهای توسعه ملی
۱۳۲	..... ۲-۳-۵ اصول عمومی
۱۳۲	..... ۱-۲-۳-۵ اصل توجه به جنبه‌های کیفی برنامه‌ریزی آموزشی
۱۳۳	..... ۲-۲-۳-۵ اصل مداومت برنامه‌ریزی
۱۳۳	..... ۳-۲-۳-۵ اصل همبستگی برنامه‌ریزی آموزشی با برنامه‌ریزی توسعه ملی
۱۳۳	..... ۴-۲-۳-۵ اصل توجه به مدیریت و سرویس اطلاعات آموزشی
۱۳۳	..... ۳-۳-۵ اصول متمم
۱۳۳	..... ۱-۳-۳-۵ اصل جامعیت
۱۳۴	..... ۲-۳-۳-۵ اصل مشارکت
۱۳۴	..... ۳-۳-۳-۵ اصل تعهد
۱۳۴	..... ۴-۳-۳-۵ اصل واقع‌بینی
۱۳۵	..... ۵-۳-۳-۵ اصل استمرار در برنامه‌های آموزشی
۱۳۵	..... ۶-۳-۳-۵ اصل توجه به نوآوری‌ها
۱۳۵	..... ۷-۳-۳-۵ اصل ضمانت اجرایی
۱۳۶	..... خلاصه فصل پنجم
۱۳۷	..... خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل پنجم
۱۳۸	..... خودآزمایی تشریحی فصل پنجم

۱۳۹	فصل ششم. سطوح برنامه‌ریزی آموزشی.....
۱۳۹	هدف کلی.....
۱۳۹	هدف‌های یادگیری.....
۱۴۰	مقدمه.....
۱۴۰	۱-۶ انواع برنامه‌ریزی در آموزش و پرورش.....
۱۴۰	۱-۱-۶ طرح‌ریزی آموزش و پرورش.....
۱۴۰	۲-۱-۶ برنامه‌ریزی نیروی انسانی.....
۱۴۱	۳-۱-۶ برنامه‌ریزی درسی.....
۱۴۱	۴-۱-۶ برنامه‌ریزی آموزشی.....
۱۴۱	۲-۶ سطوح برنامه‌ریزی آموزشی.....
۱۴۲	۱-۲-۶ برنامه‌ریزی آموزشی در سطح خرد.....
۱۴۴	۲-۲-۶ برنامه‌ریزی آموزشی در سطح کلان.....
۱۴۵	۳-۲-۶ برنامه‌ریزی آموزشی در سطح فراکلان.....
۱۴۶	۳-۶ ارتباط سطوح برنامه‌ریزی.....
۱۴۶	خلاصه فصل ششم.....
۱۴۷	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل ششم.....
۱۴۸	خودآزمایی تشریحی فصل ششم.....
۱۴۹	فصل هفتم. تهیه و اجرای برنامه آموزشی.....
۱۴۹	هدف کلی.....
۱۴۹	هدف‌های یادگیری.....
۱۵۰	مقدمه.....
۱۵۲	۱-۷ هدف‌های برنامه‌ریزی آموزشی.....
۱۵۲	۲-۷ اصول برنامه‌ریزی آموزشی.....
۱۵۳	۱-۲-۷ اصول مقدماتی.....
۱۵۳	۲-۲-۷ اصول عمومی.....
۱۵۳	۳-۲-۷ اصول متمم.....
۱۵۴	۳-۷ روند تهیه برنامه آموزشی.....
۱۵۴	۱-۳-۷ مرحله فعالیت‌های پیش از تدوین برنامه.....
۱۵۶	۲-۳-۷ مرحله فعالیت‌های تدوین برنامه.....
۱۶۳	۴-۷ انواع برنامه‌ریزی آموزشی.....
۱۶۳	۱-۴-۷ از نظر زمان عمل.....
۱۶۳	۲-۴-۷ برنامه‌ریزی از نظر حیطه عمل.....
۱۶۵	خلاصه فصل هفتم.....
۱۶۶	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل هفتم.....
۱۶۷	خودآزمایی تشریحی فصل هفتم.....

۱۶۹	فصل هشتم. مدل‌های برنامه‌ریزی آموزشی.....
۱۶۹	هدف کلی.....
۱۶۹	هدف‌های یادگیری.....
۱۶۹	مقدمه.....
۱۷۱	۱-۸ مدل‌های برنامه‌ریزی.....
۱۷۱	۱-۱-۸ مدل‌های برنامه‌ریزی عقلایی.....
۱۷۳	۲-۱-۸ مدل‌های برنامه‌ریزی تعاملی.....
۱۷۶	۲-۸ مدل‌های فرایندی برنامه‌ریزی.....
۱۷۷	۱-۲-۸ مدل‌های برنامه‌ریزی اقتصادی - اجتماعی.....
۱۸۰	۲-۲-۸ مدل‌های برنامه‌ریزی تجاری.....
۱۸۱	۱-۲-۲-۸ مدل عمومی برنامه‌ریزی تجاری.....
۱۸۳	۲-۲-۲-۸ مدل برنامه‌ریزی راهبردی.....
۱۸۶	۳-۸ مدل‌های برنامه‌ریزی آموزشی.....
۱۸۶	۱-۳-۸ مدل فرایندی برنامه‌ریزی آموزشی.....
۱۸۸	۲-۳-۸ مدل برنامه‌ریزی راهبردی هرمان.....
۱۹۰	۳-۳-۸ مدل برنامه‌ریزی برای مؤسسه آموزشی.....
۱۹۱	۴-۸ مدل‌های درونی برنامه‌ریزی توسعه آموزشی.....
۱۹۲	۵-۸ مدل‌های بیرونی برنامه‌ریزی توسعه آموزشی.....
۱۹۳	خلاصه فصل هشتم.....
۱۹۴	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل هشتم.....
۱۹۵	خودآزمایی تشریحی فصل هشتم.....
۱۹۷	فصل نهم. شاخص‌های برنامه‌ریزی آموزشی.....
۱۹۷	هدف کلی.....
۱۹۷	هدف‌های یادگیری.....
۱۹۸	مقدمه.....
۱۹۹	۱-۹ شاخص‌های نظام آموزشی در سطح ملی.....
۲۰۰	۱-۱-۹ شاخص‌های دانش‌آموزی.....
۲۰۰	۱-۱-۹ نسبت دانش‌آموز به معلم.....
۲۰۱	۲-۱-۹ درصد پذیرش دوره پیش‌دبستانی.....
۲۰۲	۳-۱-۹ درصد پذیرش ظاهری جمعیت ۶ ساله.....
۲۰۲	۴-۱-۹ درصد پذیرش واقعی جمعیت ۶ ساله.....
۲۰۲	۵-۱-۹ درصد پوشش تحصیلی ظاهری.....
۲۰۳	۶-۱-۹ درصد پوشش تحصیلی واقعی.....
۲۰۳	۷-۱-۹ نسبت دانش‌آموزان به کلاس‌های درس دایر.....
۲۰۴	۸-۱-۹ نسبت دانش‌آموزان به کل کارکنان آموزشی.....

- ۹-۱-۱-۹ نسبت دانش‌آموزان مدارس غیردولتی به کل دانش‌آموزان ۲۰۴
- ۹-۱-۱-۱۰ نسبت دانش‌آموزان فنی و حرفه‌ای و کاردانش به کل دانش‌آموزان ۲۰۵
- ۹-۱-۱-۱۱ درصد دانش‌آموزان کلاس‌های چند پایه ۲۰۶
- ۹-۱-۱-۱۲ نرخ ارتقای دانش‌آموزان ۲۰۶
- ۹-۱-۱-۱۳ نرخ فارغ‌التحصیلی دانش‌آموزان ۲۰۷
- ۹-۱-۱-۱۴ نرخ ترک تحصیل دانش‌آموزان ۲۰۷
- ۹-۱-۱-۱۵ نرخ ماندگاری دانش‌آموزان ۲۰۸
- ۹-۱-۱-۱۶ نرخ گذر دانش‌آموزان ۲۰۸
- ۹-۱-۱-۱۷ نرخ تکرار پایه دانش‌آموزان ۲۰۹
- ۹-۱-۱-۱۸ نرخ باسوادای گروه‌های سنی ۲۱۰
- ۹-۱-۲ شاخص‌های منابع انسانی ۲۱۰
- ۹-۱-۲-۱ نسبت کارکنان آموزشی واجد شرایط حرفه‌ای به کل کارکنان ۲۱۰
- ۹-۱-۲-۲ نسبت کارکنان آموزشی واجد شرایط تخصصی به کل کارکنان ۲۱۱
- ۹-۱-۲-۳ ضریب اشتغال واقعی کارکنان آموزشی ۲۱۱
- ۹-۱-۲-۴ میانگین سطح تحصیلات کارکنان ۲۱۲
- ۹-۱-۲-۵ میانگین ساعات آموزش‌های ضمن خدمت سالانه کارکنان ۲۱۲
- ۹-۱-۲-۶ میزان رضایت شغلی کارکنان ۲۱۳
- ۹-۱-۳ شاخص‌های مالی و اعتباری ۲۱۳
- ۹-۱-۳-۱ سرانه دانش‌آموزی ۲۱۳
- ۹-۱-۳-۲ سهم اعتبارات غیرپرسنلی از کل اعتبارات ۲۱۴
- ۹-۱-۳-۳ سهم بودجه آموزش و پرورش از بودجه عمومی ۲۱۴
- ۹-۱-۳-۴ سهم هزینه‌های آموزش و پرورش از کل تولید ناخالص ملی (GDP) ۲۱۵
- ۹-۱-۴ شاخص‌های امکاناتی و تجهیزاتی ۲۱۵
- ۹-۱-۴-۱ نسبت مدارس دونوبته به کل مدارس ۲۱۶
- ۹-۱-۴-۲ نرخ اتصال مدارس به شبکه اطلاعات و ارتباطات ۲۱۶
- ۲۱۷ خلاصه فصل نهم
- ۲۱۸ خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل نهم
- ۲۱۸ خودآزمایی تشریحی فصل نهم
- فصل دهم. برنامه‌ریزی استراتژیک در نظام آموزشی ۲۲۱
- هدف کلی ۲۲۱
- هدف‌های یادگیری ۲۲۱
- مقدمه ۲۲۱
- ۱-۱۰-۱ تعریف و مفهوم استراتژی ۲۲۴
- ۱-۱۰-۲ برنامه‌ریزی استراتژیک ۲۲۵
- ۱-۱۰-۳ مدل‌های برنامه‌ریزی استراتژیک ۲۲۸

۲۲۸	..... ۱۰-۳-۱ مدل SWOT
۲۳۰	..... ۱۰-۴ مزایای برنامه‌ریزی استراتژیک
۲۳۱	..... ۱۰-۵ ویژگی‌های برنامه‌ریزی استراتژیک
۲۳۴	..... ۱۰-۶ مراحل یا فرایند برنامه‌ریزی استراتژیک
۲۳۷	..... ۱۰-۷ برنامه‌ریزی استراتژیک در بخش آموزش
۲۳۸	..... ۱۰-۷-۱ رویکردهای اصلی در فرایند برنامه‌ریزی استراتژیک آموزشی
۲۳۸	..... ۱۰-۷-۱-۱ رویکرد عرضه‌محور
۲۳۸	..... ۱۰-۷-۱-۲ رویکرد تقاضامحور
۲۳۹	..... ۱۰-۷-۱-۳ رویکرد استراتژیک
۲۳۹	..... ۱۰-۷-۱-۴ رویکرد سیستماتیک
۲۳۹	..... ۱۰-۷-۱-۵ رویکرد اقتضایی
۲۴۰	..... ۱۰-۷-۲ عناصر سازمانی برنامه‌ریزی استراتژیک برای نظام آموزشی
۲۴۶	..... خلاصه فصل دهم
۲۴۸	..... خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دهم
۲۴۸	..... خودآزمایی تشریحی فصل دهم
۲۴۹	..... پاسخنامه
۲۵۱	..... منابع

پیشگفتار

در دنیای امروز، تغییرات سریع و خلاقیت در زمینه‌های مختلف، از جمله آموزش، نیاز مبرم به برنامه‌ریزی آموزشی کارآمد و مستمر را به وجود آورده است. آموزش به‌عنوان پایه‌گذار رشد و توسعه هر جامعه، اهمیت فوق‌العاده‌ای دارد و به‌همین دلیل، برنامه‌ریزی آموزشی به‌عنوان یک فرایند نظام‌مند و علمی، جایگاه ویژه‌ای در نظام‌های آموزشی یافته است.

کتاب «اصول و مبانی برنامه‌ریزی آموزشی» به‌منظور ارائه مفاهیم اساسی، ابزارها و روش‌های مؤثر در برنامه‌ریزی آموزشی تألیف شده است. این کتاب به بررسی اصول نظری و عملی برنامه‌ریزی آموزشی می‌پردازد و تلاش دارد تا بهترین راهکارها را برای ایجاد و اجرای برنامه‌های آموزشی کارآمد و هدفمند معرفی کند. تدوین این کتاب بر پایه تجارب و مطالعات علمی به‌روز استوار بوده و شامل نکات کلیدی و مباحثی است که برای معلمان، مدیران آموزشی و پژوهشگران در حوزه‌های مختلف آموزش مفید و کاربردی می‌باشد. این اثر، علاوه بر تبیین مبانی نظری برنامه‌ریزی آموزشی، به مسائلی چون تحلیل نیازها، طراحی برنامه‌ها، ارزیابی و بهبود کیفیت آموزشی نیز می‌پردازد و سعی دارد تا رویکردهای نوین در این حوزه را معرفی کند. هدف ما از نگارش این کتاب، کمک به آموزش‌دهندگان و برنامه‌ریزان آموزشی برای ایجاد تجربه‌های یادگیری مؤثر و پاسخگو به نیازهای متنوع یادگیرندگان است.

کتاب حاضر از ده فصل تشکیل شده است که در ادامه هر یک از فصول به‌اختصار توضیح داده شده است:

فصل اول: آموزش و پرورش و توسعه؛ تبلور آموزش و پرورش در تربیت نیروهای انسانی متعهد، دانشمند، متخصص و ماهر است. در فصل اول به مفاهیمی چون آموزش و پرورش، توسعه، توسعه پایدار، توسعه درون‌زا و نقش آموزش و پرورش در توسعه اقتصادی، اجتماعی و توسعه پایدار پرداخته شده است.

فصل دوم: برنامه‌ریزی آموزشی و ضرورت آن؛ در فصل دوم، مفهوم برنامه‌ریزی بر اساس دیدگاه‌های مختلف مورد توجه قرار گرفته و تقسیم‌بندی مشخصی از متقاضیان برنامه‌ریزی آموزشی ارائه شده است و در عین حال اهمیت اطلاعات در برنامه‌ریزی آموزشی مطلوب، نحوه بهره‌گیری از اطلاعات آموزشی به‌عنوان «شاخص‌های موقعیت» و «شاخص‌های عمل» مورد تحلیل قرار گرفته است.

فصل سوم: سیر تحولی برنامه‌ریزی آموزشی در جهان؛ در این فصل، سیر تحول برنامه‌ریزی آموزشی در اتحاد جماهیر شوروی، در کشورهای اروپای غربی و کشورهای در حال توسعه مورد توجه قرار گرفته و نقش یونسکو در گسترش برنامه‌های آموزشی توضیح داده شده است. همچنین؛ به ویژگی‌های برنامه‌ریزی آموزشی در هزاره سوم و دلایل پیشرفت چشمگیر آموزش و پرورش ژاپن پرداخته شده است.

فصل چهارم: سیر تحول برنامه‌ریزی آموزشی در ایران؛ در فصل چهارم مواد قانونی بخش آموزش عالی در برنامه‌های توسعه بررسی شده و مراحل مهم تحولات برنامه‌ریزی آموزشی در ایران توضیح داده شده است. در عین حال، تحولات آموزش و پرورش در ایران از هزاره پیشین تا عصر کنونی مورد تحلیل قرار گرفته و تحولات نظام آموزشی قدیم و جدید تشریح شده است.

فصل پنجم: اصول برنامه‌ریزی آموزش؛ در این فصل به گام‌های اصلی برنامه‌ریزی آموزشی پرداخته شده است. ترتیب ارائه محتوا و اصول برنامه‌ریزی و تعیین هدف کوتاه‌مدت و بلندمدت از جمله مباحث دیگری است که در این فصل مورد توجه قرار گرفته است.

فصل ششم: سطوح برنامه‌ریزی آموزشی (از خرد تا فراکلان)؛ در فصل ششم به انواع برنامه‌ریزی در آموزش و پرورش توجه شده است. به مفهوم برنامه‌ریزی آموزشی در سطح خرد پرداخته شده و مزایای و محدودیت‌های برنامه‌ریزی آموزشی خرد مورد تحلیل قرار گرفته است. همچنین؛ فعالیت‌های برنامه‌ریزی آموزشی در سطح کلان شرح

داده شده و ویژگی‌های برنامه‌ریزی آموزشی در سطح کلان و مراحل برنامه‌ریزی آموزشی در سطح کلان مورد تحلیل قرار گرفته است.

فصل هفتم: تهیه و اجرای برنامه آموزشی؛ در این فصل موضوع آموزش در جامعه اسلامی و اهمیت آن مورد توجه قرار گرفته، هدف‌های برنامه‌ریزی آموزشی در عرصه ملی تحلیل شده و به اصول برنامه‌ریزی آموزشی پرداخته شده است. از جمله مباحث مهم دیگری که در این فصل درباره آن‌ها صحبت شده، روش تهیه برنامه آموزشی، ارزیابی کارایی درونی و کارایی بیرونی آموزش و پرورش، مراحل برنامه‌ریزی آموزشی در سطح نظام آموزش عمومی و نظام آموزش عالی یعنی دانشگاه‌ها می‌باشد.

فصل هشتم: مدل‌های برنامه‌ریزی آموزشی؛ در فصل هشتم ویژگی‌های مدل‌های برنامه‌ریزی عقلایی، تعاملی و فرایندی و انواع آن بیان شده و درباره هر یک توضیح داده شده است. علاوه بر این، مدل‌های برنامه‌ریزی تجاری تشریح شده و به مراحل و گام‌های نه‌گانه مدل برنامه‌ریزی راهبردی نیز پرداخته شده است.

فصل نهم: شاخص‌های برنامه‌ریزی آموزشی؛ در این فصل طبقه‌بندی مناسبی از شاخص‌های نظام آموزشی در سطح ملی ارائه شده و سپس مهم‌ترین شاخص‌های نظام آموزشی که «مرتبط با دانش‌آموز»، «مرتبط با منابع انسانی»، «مرتبط با بخش مالی و اعتباری» و «مرتبط با بخش امکانات و تجهیزات» هستند، توضیح داده شده‌اند.

فصل دهم: برنامه‌ریزی استراتژیک در نظام آموزشی؛ در فصل دهم مفهوم استراتژی و برنامه‌ریزی استراتژیک مورد توجه قرار گرفته و انواعی از مدل‌های برنامه‌ریزی استراتژیک و فرایند آن توضیح داده شده است. علاوه بر آن، درباره برنامه‌ریزی استراتژیک در بخش آموزش صحبت شده و به عناصر سازمانی آن پرداخته شده است.

امیدواریم که این کتاب نه تنها به‌عنوان یک منبع مرجع برای دانشجویان و پژوهشگران در حوزه آموزش و پرورش مورد استفاده قرار گیرد، بلکه گامی مؤثر در بهبود کیفیت و کارایی نظام‌های آموزشی در کشورمان باشد.

از تمامی صاحب‌نظران، پژوهشگران و استادان محترم که ما را در این مسیر همراهی کرده‌اند، صمیمانه سپاسگزاریم و امیدواریم که این تلاش‌ها مورد توجه و استفاده فعال قرار گیرد.

مؤلفان

فصل اول

آموزش و پرورش و توسعه

هدف کلی

آشنایی با آموزش و پرورش و نقش آن در توسعه کشور.

هدف‌های یادگیری

انتظار می‌رود که پس از مطالعه این فصل بتوانید:

۱. آموزش و پرورش را تعریف نموده و ویژگی‌ها و هدف‌های آن را شرح دهید.
۲. توسعه را تعریف نموده و ویژگی‌های آن را توضیح دهید.
۳. مفهوم توسعه پایدار را توضیح دهید.
۴. مفهوم توسعه درون‌زا را توضیح دهید.
۵. درباره تاریخچه برنامه‌ریزی توسعه در ایران توضیح دهید.
۶. رابطه متقابل برنامه‌ریزی توسعه و برنامه‌ریزی آموزشی را تحلیل کنید.
۷. با استفاده از رویکرد سیستمی، فرایند برنامه‌ریزی آموزشی را تحلیل کنید.
۸. نقش آموزش و پرورش در توسعه اقتصادی را تشریح کنید.
۹. با استفاده از دیدگاه‌های اقتصاددانان آموزش و پرورش، اهمیت سرمایه‌گذاری در آموزش و پرورش را تحلیل کنید.
۱۰. درباره نقش آموزش و پرورش در توسعه اجتماعی توضیح دهید.
۱۱. درباره رابطه آموزش و پرورش و توسعه پایدار توضیح دهید.
۱۲. رابطه فقر و آموزش و پرورش را تحلیل کنید.

۱۳. توسعه انسانی را تعریف نموده و نقش آموزش و پرورش در توسعه انسانی را تحلیل نمایید.

۱۴. مفهوم سرمایه انسانی را توضیح دهید.

مقدمه

بررسی عوامل مؤثر بر پیشرفت و ترقی و توسعه در جوامع پیشرفته نشان می‌دهد که همه این کشورها از آموزش و پرورش توانمند و کارآمد برخوردار هستند. تبلور آموزش و پرورش در تربیت نیروهای انسانی متعهد، دانشمند، متخصص و ماهر است. در دنیای امروز که علم و فناوری با رشد و گسترش وسیع و جهان‌شمول به‌عنوان عامل مهم و اساسی در فرایند رشد و توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جوامع بشری به‌حساب می‌آیند، نهادها و نظام‌های آموزش و پرورش نقش بس‌عظیم و پراهمیتی را به دست آورده‌اند. عنایت و توجه روزافزون به نوع و گسترش آموزش ضرورتی انکارناپذیر است که ناشی از آهنگ سریع تغییرات در عرصه‌های مختلف فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی جوامع می‌باشد.

ترقی و پیشرفت‌های علمی و فناوری در دنیای امروز و سرعت تغییرات و دگرگونی در اسلوب و روش‌های آن‌ها بسیار سریع و حیرت‌انگیز است و غفلت و عدم توجه کافی به آموزش‌های لازم و مناسب و غفلت از هماهنگی و تطابق سطح کیفی و کمی و نیروی انسانی با سطح رشد علمی و فنی از هر جامعه‌ای نهایتاً تنگناها و مشکلات عدیده‌ای را فرا راه رشد و توسعه اقتصادی و اجتماعی جامعه ایجاد خواهد نمود.

رسالت آگاهی‌بخشی دانشمندان علوم اجتماعی و اقتصادی و یافته‌های پژوهشی نشان می‌دهند که لازم است ابعاد، پیچیدگی‌ها و مسائل متعددی تبیین شود تا نقش و جایگاه آموزش در توسعه اقتصادی و اجتماعی به‌روشنی تجزیه و تحلیل شود. به‌علاوه هر گام جدید، این واقعیت را بیش از پیش مورد تأکید قرار می‌دهد که لازم است همگان، به‌ویژه برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران آموزشی و مدیران و برنامه‌ریزان توسعه باید یافته‌های دانش اقتصاد آموزش را مورد توجه قرار دهند و بر اساس آن راهبردهای توسعه آموزش‌های عمومی و عالی را تعیین کنند. در این فصل تلاش شده تا رابطه آموزش و پرورش و توسعه اقتصادی و اجتماعی تبیین و به آن پرداخته شود.

۱-۱ مفهوم آموزش و پرورش

درباره چیستی و چرایی آموزش و پرورش دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد. فلاسفه، صاحب‌نظران تعلیم و تربیت، مکتب‌های تربیتی و نظام‌های تربیتی هر کدام پاسخ‌های متفاوتی درباره مفهوم آموزش و پرورش ارائه داده‌اند. فیوضات (۱۴۰۱) در کتاب «مبانی برنامه‌ریزی آموزشی» آورده است:

«آموزش و پرورش» فعالیتی است مداوم، جامع و برای همه، برای رشد و تکامل انسان، غنای فرهنگ و تعالی جامعه.

تعریف بالا دربردارنده سه ویژگی و سه هدف مهم برای آموزش و پرورش است:

الف) ویژگی‌های آموزش و پرورش

۱. مداومت: آموزش و پرورش فرایندی مستمر و مداوم است و در طول زندگی انسان جریان دارد. انسان از بدو تولد تا واپسین دم زندگی می‌آموزد. پیامبر بزرگوار اسلام می‌فرماید: (نهج الفصاحه، به کوشش ابوالقاسم پاینده، ۱۳۸۲: ۲۱۸).

«أُطْلَبُوا الْعِلْمَ مِنَ الْمَهْدِ إِلَى اللَّحْدِ»

چنین گفت پیغمبر راستگوی ز گهواره تا گور دانش بجوی

به عبارت دیگر، آموزش و پرورش مختص دوره و زمان مشخصی از زندگی نیست؛ یعنی محدودیت زمانی ندارد و در آموزه‌های تربیتی اسلام «فارغ‌التحصیلی» معنا ندارد. انسان در هر زمان می‌تواند کسب معرفت کند و نسبت به زمان پیشین خود تربیت‌یافته‌تر و فرهیخته‌تر باشد.

۲. جامعیت: به مفهوم دربرگرفتن تمام ملازمات رسیدن به کمال فردی و جمعی.

جامعیت به نیازهای آموزشی و پرورشی نه از یک بعد بلکه از ابعاد مختلف آن می‌نگرد. هم به آموزش‌هایی که برای رفاه و آسایش مادی است توجه می‌کند، هم پرورش ارزش‌ها، بینش‌ها، منش‌ها و دانش‌هایی که بشر را به سوی عدالت و امنیت اجتماعی و خلاقیت و غنای معنوی و فرهنگی رهنمون شود، می‌پردازد؛ به عبارت دیگر، هدفش انسان کامل است نه انسان تک‌بعدی و انسان متخصص، یعنی محدوده معرفتی ندارد.

در حقیقت آموزش و پرورش باید به نیازهای فردی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بشر بپردازد. این نیازها را ابعاد چهارگانه آموزش و پرورش نیز نامیده‌اند:

- نیازهای فردی: به مفهوم پرورش توانایی‌ها، بینش‌ها، خلاقیت، خودآگاهی و خویش‌شنیابی.
- نیازهای اجتماعی: به مفهوم پرورش دگرآگاهی، تعاون و اشتراک مساعی برای ساختن محیط اجتماعی زندگی.
- نیازهای اقتصادی: به مفهوم پرورش کارایی و بهره‌وری نیروی انسانی در تأمین رفاه و آسایش و ساختن محیط مادی زندگی.
- نیازهای فرهنگی: به مفهوم پیش‌راندن و گسترش مرزهای دانش، معرفت، فن و هنر برای ساختن محیط فرهنگی زندگی.

۳. فراگیر (برای همه بودن): آموزش و پرورش مداوم و جامع حقی است مسلم برای تمام افراد در تمامی جوامع؛ بنابراین نمی‌تواند در انحصار قرار گیرد. چه انحصار مدرسه‌ای و چه طبقاتی، یعنی محدوده مکانی و طبقاتی ندارد. تربیت صحیح حق ذاتی همه انسان‌ها در جوامع بشری است. چون تنها از طریق تربیت اثربخش و سازنده است که انسان می‌تواند به کمال انسانی‌اش برسد؛ بنابراین همه حکومت‌ها و دولت‌ها و جوامع وظیفه دارند فرزندان جامعه را از این حق برخوردار کنند و فرصت‌های برابری را برای رشد و کمال فرزندان جامعه فراهم کنند (جاویدان و همکاران، ۱۳۹۷).

ب) هدف‌های آموزش و پرورش

۱. رشد و تکامل انسان: یکی از مهم‌ترین هدف‌های آموزش و پرورش ایجاد شرایط مناسب به‌منظور رشد همه‌جانبه انسان است. «دونالد باتلر^۱» می‌گوید «تعلیم و تربیت فعالیت یا کوششی است که در آن افراد مسن‌تر اجتماع انسانی یا آن‌هایی که بیشتر رشد کرده‌اند با افراد کم‌رشدتر برخورد می‌کنند تا رشد بیشتری را در آن‌ها به وجود آورند و از این راه به پیشرفت زندگی انسانی کمک کنند.» (شریعتمداری، ۱۳۹۰: ۷۵).

معمولاً روانشناسان چهار جنبه اساسی را در رشد افراد آدمی مشخص می‌سازند:

- ۱- جنبه عقلانی: شامل ادراک، قضاوت، تفکر و پیش‌بینی و مانند این‌ها می‌باشد.
- ۲- جنبه اجتماعی: رابطه فرد را با دیگران مشخص می‌سازد.

۳- جنبه عاطفی: عبارت است از پیدایش و بروز عواطف در فرد و طرز کنترل آن‌ها.

۴- جنبه بدنی: شامل تغییرات کیفی و کمی بدن می‌باشد.

البته بعد الهی یا معنوی شخصیت انسان نیز از دیگر ابعاد رشد و کمال انسانی است که کمتر مورد توجه مریبان غیردینی است. پرورش این بعد با توجه به تعالیم دینی و زندگی پیشوایان معصوم در مراحل مختلف رشد وضعی خاص دارد؛ بنابراین این‌گونه هدف‌ها جهت راهنمایی را مشخص می‌سازد و در عین حال جلوی مسیر طبیعی رشد فرد را نمی‌گیرد (همان: ۹۷).

۲. غنای فرهنگی: یکی از مهم‌ترین هدف‌های آموزش و پرورش غنای فرهنگی است.

تعلیم و تربیت در مقابل فرهنگ سه وظیفه عمده بر عهده دارد:

الف) فهم و انتقال میراث فرهنگی: یکی از وظایف مهم مدرسه انتقال میراث فرهنگی به شاگردان است. مدرسه نه تنها در این مورد نقش انتقال‌دهنده را بر عهده دارد، بلکه تفسیر و ترجمه فرهنگ جامعه نیز به عهده مدرسه می‌باشد. مریبان باید به شاگردان در فهم فرهنگ جامعه کمک نمایند و ایشان را راهنمایی کنند تا رفتار، احساس، عقاید و افکار و ایده‌آلهایی را که مورد قبول جامعه هستند در خود رشد دهند. ایجاد حس قدردانی در شاگردان نسبت به میراث فرهنگی، نیز از مهم‌ترین وظایف مدرسه می‌باشد.

ب) ارزش‌سنجی میراث فرهنگی: وظیفه دوم مدرسه در مقابل فرهنگ جامعه، امتحان و ارزش‌سنجی میراث فرهنگی است. بدون تردید آنچه از گذشتگان برای ما باقیمانده است باید به‌وسیله میزان و محک علمی در معرض آزمایش و ارزش‌سنجی قرار گیرد. روی این زمینه مدرسه باید مهارت‌ها و استعدادها را برای ارزش‌سنجی میراث فرهنگی، افکار و عقاید، آداب و رسوم، ایده‌آل‌ها و آرزوها، میزان‌ها و سنن اخلاقی و مؤسسات اجتماعی در شاگردان رشد دهد.

ج) توسعه و پیشرفت میراث فرهنگی: یکی از مهم‌ترین وظایف تعلیم و تربیت یا مربی، کمک به نسل جوان یا شاگردان در پیشرفت و توسعه میراث فرهنگی است. روی این زمینه باید در توسعه و پیشرفت میراث اجتماعی کوشش نمود و نسل جوان را یاری کرد تا متناسب با مقتضیات زندگی زمان حاضر، افکار و نظریات تازه خلق کند و جامعه را به‌سوی ترقی و تعالی سوق دهد. زندگی در هر دوره مستلزم ایجاد و اختراع راه‌های تازه است. در هر عصری برای ادامه حیات اجتماعی، افکار